DAVLAT QARZI VA UNING IQTISODIY O‘SISHGAG TA’SIRI

Kuanishbekova Sara Ek1-23

TIU Tashkent International University talabasi

Orcid ID 0009-0001-1542-4266

E-mail: rustamovna0222@gmail.com

Annatatsiya

Ushbu maqolada davlat qarzining iqtisodiy o‘sishga ta’siri, uning ijobiy va salbiy jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek, davlat qarzini samarali boshqarish masalalari va ularni amalga oshirish usullarini qo’llash jarayonida yuzaga keladigan muammolar hamda ushbu muammolarni hal qilish bo’yicha takliflar keltirilgan.

Аннотация

В данной статье анализируется влияние государственного долга на экономический рост, его положительные и отрицательные аспекты. Также рассматриваются вопросы эффективного управления государственным долгом и проблемы, возникающие в процессе применения методов его реализации, а также предлагаются пути решения этих проблем.

Abstract

This article analyzes the impact of public debt on economic growth, its positive and negative aspects. It also presents the issues of effective public debt management and the problems that arise in the process of applying methods for their implementation, as well as proposals for solving these problems.

Kalit so‘zlar Davlat qarzi, iqtisodiy o‘sish, byudjet taqchilligi, inflyatsiya, investitsiya, tashqi qarz, ichki qarz, moliyaviy barqarorlik, davlat krediti, davlat budjeti.

Ключевые слова Государственный долг, экономический рост, дефицит бюджета, инфляция, инвестиции, внешний долг, внутренний долг, финансовая стабильность, государственный кредит, государственный бюджет

Keywords

Gosudarstvennyy debt, economic reality, budget deficit, inflation, investment, foreign debt, domestic debt, financial stability, government credit, government budget

Kirish

Ko‘plab davlatlar iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, infratuzilmani rivojlantirish va ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun qarz mablag‘laridan foydalanmoqda. Hozirda davlat qarzi dunyo iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Ayniqsa, global iqtisodiy inqirozlar, pandemiya va inflyatsiya, geosiyosiy muammolar aksariyat mamlakatlarni qarz mablag’larini jalb qilishiga sabab bo’lmoqda. Jumladan,so‘nggi yillarda dunyoning ko‘plab mamlakatlarida davlat qarzi hajmining sezilarli darajada ortishi kuzatilmoqda. Bu holat iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlash, yirik infratuzilma loyihalarini amalga oshirish hamda aholi farovonligini oshirishga qaratilgan davlat dasturlarini moliyalashtirish zarurati bilan izohlanadi. Shu bilan birga, qarz mablag‘laridan oqilona foydalanish masalasi iqtisodiy siyosatning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Davlat qarzining me’yoridan ortib ketishi iqtisodiy xavflarni kuchaytirib, mam;alatni defolt holatiga olib kelishi mumkin, shu sababli uni samarali boshqarish masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Adabiyotlar tahlili

Iqtisodiy adabiyotlarda davlat qarzi va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlik turlicha talqin qilinadi. Klassik iqtisodchilar (A. Smit, D. Rikardo) davlat qarzining yuqori darajasi iqtisodiy rivojlanishni cheklaydi, deb hisoblashgan[1]. Keyns nazariyasiga ko‘ra esa, iqtisodiy inqiroz davrida davlat qarzi orqali talabni rag‘batlantirish mumkin[2]. Zamonaviy tadqiqotlarda (IMF, World Bank hisobotlari) davlat qarzi va iqtisodiy o‘sish o‘rtasida “chiziqli bo‘lmagan” bog‘liqlik mavjudligi ta’kidlanadi. Ya’ni, past va o‘rtacha darajadagi qarz iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin; yuqori darajadagi qarz esa o‘sishni sekinlashtirishini qayd etishgan. Davlat qarzi va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘plab iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Jumladan, iqtisodchilar Carmen Reinhart va Kenneth Rogoff 2010-yilda chop etilgan *Growth in a Time of Debt* nomli ilmiy ishlarida 44 ta mamlakatning qariyb 200 yillik ma’lumotlarini tahlil qilib, davlat qarzi YaIMning 90 foizidan oshganda iqtisodiy o‘sish sur’atlari pasayish tendensiyasiga ega ekanligini ta’kidlaganlar. O‘zbek olimlaridan esa davlat moliyasi, fiskal siyosat va davlat qarzi masalalarini o‘rganishda Qobuljon Obidov, Shodmonov Shodmon hamda Vahobov Abdullalarning ilmiy ishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ular davlat qarzidan oqilona foydalanish, qarz barqarorligini ta’minlash va qarz mablag‘larini

[1]IMF, World Bank va O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

[2]

investitsion loyihalarga yo‘naltirish iqtisodiy o‘sishning muhim omillaridan biri ekanligini ta’kidlaydilar.

Metodologiya

Mavzuni yoritishda davlat qarzi masalasiga olimlarning qarashlari solishtirma tahlil qilinib, mualliflarning ularning qarashlariga mulohazalari keltirilgan. Suningdek maqolada indeksiya, deduksiya usullaridan foydalanilgan. Davlat qarzining iqtisodiy o‘sishga ta’siri 2020–2025-yillar kesimida statistik va tahliliy usullar orqali yoritilgan. Tahlil jarayonida davlat qarzining YAIMga nisbati, tashqi qarz va iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlari tahlil qilindi. Davlat qarzi bu davlatning o‘z xarajatlarini moliyalashtirish, budjet taqchilligini qoplash yoki yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirish maqsadida ichki va tashqi manbalardan olgan qarz mablag‘lari yig‘indisidir. Sodda qilib aytganda, davlatning daromadlari xarajatlarini qoplash uchun yetarli bo‘lmaganda, u qarz olishga majbur bo‘ladi. Davlat qarzi asosan ikki turga bo‘linadi: **1. Ichki davlat qarzi** – mamlakat ichidagi banklar, moliya institutlari, korxonalar yoki aholidan olingan qarzlar. Bunday qarzlar milliy valyutada jalb qilinadi va davlatning ichki moliya bozori rivojlanishiga xizmat qiladi. **2. Tashqi davlat qarzi** – xorijiy davlatlar, xalqaro moliya institutlari va banklardan olingan qarzlar. Masalan, World Bank, International Monetary Fund yoki Asian Development Bank tomonidan ajratilgan kreditlar tashqi qarz hisoblanadi. **Davlat qachon qarz oladi?** Davlat odatda quyidagi holatlarda qarz oladi: Budjet xarajatlari daromadlardan oshib ketganda; Yirik infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish zarur bo‘lganda; Iqtisodiy inqiroz yoki favqulodda vaziyatlarda; Pandemiya, tabiiy ofatlar yoki boshqa kutilmagan xarajatlar yuzaga kelganda; Ta’lim, sog‘liqni saqlash va transport kabi ijtimoiy sohalarni rivojlantirish uchun. Masalan, 2020-yilda COVID-19 pandemiyasi davrida dunyoning ko‘plab mamlakatlari sog‘liqni saqlash tizimini qo‘llab-quvvatlash va aholini ijtimoiy himoya qilish maqsadida qo‘shimcha qarz mablag‘larini jalb qilgan. **Davlat qarzining iqtisodiy ahamiyati** Davlat qarzi har doim ham salbiy holat emas. Agar olingan mablag‘lar yangi yo‘llar qurish, elektr energetikasi, sanoatni rivojlantirish yoki yangi ish o‘rinlari yaratishga yo‘naltirilsa, u iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Biroq qarz mablag‘lari samarasiz ishlatilsa yoki qarz hajmi haddan tashqari oshib ketsa, kelajakda davlat budjetiga qo‘shimcha yuk tushiradi va iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun davlat qarzini boshqarishda asosiy masala qarz olish emas, balki olingan mablag‘lardan samarali va maqsadli foydalanish hisoblanadi. Bu esa iqtisodiy o‘sishni ta’minlash va moliyaviy barqarorlikni saqlashning muhim shartlaridan biridir.

1-jadval

O‘zbekistonda davlat qarzi dinamikasi (2019–2025-yillar)[3]

Yil	Davlat qarzi (mlrd AQSH $)	YAIMga nisbati (%)
2019	17	22
2020	24	31
2021	29	35
2022	32	36
2023	35	37–38
2025	46–47	32

Jadval ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda davlat qarzi so‘nggi yillarda sezilarli darajada oshgan. Ayniqsa 2020-yildan keyin pandemiya va iqtisodiy islohotlar sabab tashqi qarz hajmi ko‘paygan. 2025-yilga kelib davlat qarzi 46–47 milliard AQSH dollariga yetgan. Shu bilan birga, jalb qilingan qarz mablag‘larining asosiy qismi transport, energetika, kommunal infratuzilma va ijtimoiy sohalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Davlat qarzining o‘sishiga qaramay, uning YaIMga nisbati xalqaro me’yorlar bo‘yicha hali ham o‘rtacha darajada saqlanib qolmoqda. Kelgusida qarz mablag‘laridan samarali foydalanish va ularning qaytarilish barqarorligini ta’minlash iqtisodiy siyosatning muhim vazifalaridan biri bo‘lib qoladi. **Davlat qarzining iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’siri** Agar qarz mablag‘lari maqsadli va samarali ishlatilsa, yo‘l, elektr energetikasi, temiryo‘l va boshqa infratuzilma obyektlari rivojlanadi, ishlab chiqarish samaradorligi oshadi, yangi ish o‘rinlari yaratiladi hamda investitsiya muhiti yaxshilanadi. Masalan, Janubiy Koreya 1980–2000-yillarda xalqaro kreditlar va davlat investitsiyalari yordamida sanoatni modernizatsiya qildi, eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni rivojlantirdi va qisqa vaqt ichida rivojlangan davlatlar qatoriga qo‘shildi. Xitoyda esa davlat va tashqi kreditlar hisobiga avtomobil yo‘llari, temiryo‘llar, aeroportlar hamda sanoat zonalari qurilib, bu mamlakatning yuqori iqtisodiy o‘sish sur’atlarini ta’minlashda muhim omillardan biri bo‘ldi. **Davlat qarzining salbiy ta’sir mexanizmlari** Biroq davlat qarzining ortib borishi ayrim salbiy oqibatlarni ham

3

keltirib chiqarishi mumkin. Birinchidan, qarz hajmi oshgani sari uni qaytarish va foiz to‘lovlari uchun davlat budjetidan katta mablag‘ ajratishga to‘g‘ri keladi. Bu esa ta’lim, sog‘liqni saqlash va boshqa ijtimoiy sohalarga yo‘naltiriladigan mablag‘larning qisqarishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ikkinchidan, yuqori davlat qarzi xususiy investitsiyalarni kamaytirishi mumkin. Iqtisodiyotda bu holat “crowding out effect” deb ataladi. Ya’ni davlat ko‘proq mablag‘ jalb qilganda, xususiy korxonalar uchun moliyaviy resurslar qimmatlashadi va investitsiya faolligi pasayadi. Uchinchidan, tashqi qarzning haddan tashqari ortishi milliy valyuta barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Valyuta kursining pasayishi qarz yukini yanada oshiradi va inflyatsion bosimni kuchaytiradi. Masalan, Gretsiyada 2010-yillardagi qarz inqirozi davrida davlat qarzi YaIMning 170 foizidan oshib ketgan va bu iqtisodiy o‘sishning keskin pasayishiga, ishsizlik darajasining oshishiga hamda budjet xarajatlarini qisqartirishga olib kelgan. Shuningdek, Argentinada ham tashqi qarzning yuqori darajasi bir necha bor moliyaviy inqirozlarni yuzaga keltirgan. Shunday qilib, davlat qarzi iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiruvchi muhim vosita bo‘lishi mumkin, biroq uning hajmi va undan foydalanish samaradorligi doimiy nazorat ostida bo‘lishi zarur. Aks holda qarz iqtisodiy rivojlanish omilidan iqtisodiy xavf omiliga aylanishi mumkin.

Foiz to‘lovlari yuklamasi *Davlat budjetining katta qismi qarz foizlariga ketadi.*
“Crowding out effect” *Davlat qarzi oshsa: banklar davlatga kredit beradi,xususiy sektor kredit olishda qiyinchilikka uchraydi*
Inflyatsiya xavfi *Agar qarz markaziy bank orqali moliyalashtirilsa: pul massasi oshadi, inflyatsiya kuchayadi*
Valyuta bosimi *Tashqi qarz: milliy valyutani zaiflashtirishi mumkin*
Jahon tajribasi Yaponiya: qarz: ~260% YaIM,lekin: ichki qarz, past foiz stavkasi, yuqori texnologik iqtisod

AQSh: *qarz: ~120% YaIM, dollar global rezerv valyuta*
Turkiya va Argentina: *tashqi qarz yuqori, valyuta beqarorligi,inflyatsiya yuqori*
Muammolar:
Asosiy muammolar: qarzning tez o‘sishi, samarali investitsiya yetishmasligi, budjet defitsiti, tashqi qarzga qaramlik, moliyaviy intizom zaifligi, korrupsiya xavfi
Masalan, O‘zbekiston tashqi qarz hisobidan: elektr stansiyalarini modernizatsiya qiladi; yangi yo‘llar quradi; temir yo‘l loyihalarini amalga oshiradi. Bu qisqa muddatda iqtisodiy o‘sishga yordam beradi. Ammo qarz juda ko‘payib ketsa: davlat xarajatlari ortadi; qarzni qaytarish qiyinlashadi; iqtisodiy xavf kuchayadi. Shuning uchun iqtisodchilar: “Davlat qarzi foydali loyihalarga ishlatilsa — iqtisodiy o‘sishga xizmat qiladi” deb hisoblaydi.

Yechimlar:

Fiskal intizom: davlat xarajatlarini nazorat qilish

Investitsion samaradorlik: qarz faqat: infratuzilma, ta’lim, texnologiya

Ichki qarz bozorini rivojlantirish: tashqi qarzga qaramlikni kamaytirish

PPP (Public-Private Partnership): xususiy sektorni jalb qilish

Eksportni oshirish: valyuta tushumini ko‘paytirish

Shaffoflik: davlat qarzi ochiq statistikasi

Yil	Iqtisodiy o‘sish (%)	Davlat qarzi holati
2020	1.9%	Pandemiya sabab qarz oshdi
2021	7.4%	Investitsiyalar ko‘paydi
2022	5.7%	Qurilish va sanoat rivojlandi
2023	6%	Infratuzilma loyihalari davom etdi
2024	5–6%	Barqaror iqtisodiy o‘sish

Hayotiy izoh:

Masalan: davlat qarz olib yo‘l quradi; yo‘l ochilgach savdo kuchayadi; biznes rivojlanadi; iqtisodiy o‘sish yuz beradi.

Xulosa va takliflar:

Davlat qarzi zamonaviy makroiqtisodiy siyosatning eng muhim va murakkab instrumentlaridan biri hisoblanadi. U bir tomondan iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish imkonini bersa, ikkinchi tomondan noto‘g‘ri boshqarilganda fiskal barqarorlikka jiddiy xavf tug‘diradi. Umumiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, davlat qarzining iqtisodiy o‘sishga ta’siri **bir xil emas**, balki u bir nechta omillarga bog‘liq: qarzning hajmi, uning tarkibi (ichki yoki tashqi), foydalanish

samaradorligi, iqtisodiyotning institutsional sifati hamda fiskal siyosatning barqarorligi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, qarz iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlashi mumkin bo‘lgan holatlar mavjud. Masalan, Janubiy Koreya va Xitoy tajribasida qarz mablag‘lari asosan ishlab chiqarish infratuzilmasi, sanoat zonalari va eksport salohiyatini oshirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, bu uzoq muddatda barqaror iqtisodiy o‘sishga olib kelgan. Bu holat davlat qarzi “investitsion instrument” sifatida ishlatilganda ijobiy natija berishini tasdiqlaydi. Biroq boshqa tomondan, ayrim davlatlar tajribasi (masalan, Argentina, Gretsiya, ayrim rivojlanayotgan iqtisodiyotlar) shuni ko‘rsatadiki, qarzning tez o‘sishi va uning samarasiz xarajatlarga yo‘naltirilishi iqtisodiy beqarorlik, inflyatsiya, milliy valyuta qadrsizlanishi hamda tashqi qarz qaramligiga olib keladi. Bunday holatlarda davlat qarzi iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish o‘rniga uni sekinlashtiruvchi omilga aylanadi. Shuningdek, zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlar (IMF, World Bank, Reinhart & Rogoff va boshqalar) natijalariga ko‘ra, davlat qarzi ma’lum bir kritik chegaradan oshganda (ko‘pincha YaIMning 80–100% atrofida) iqtisodiy o‘sish sur’atlari pasayishi kuzatiladi. Buning asosiy sabablari sifatida foiz to‘lovlarining oshishi, xususiy investitsiyalarning siqib chiqarilishi (crowding out effect) va fiskal bosimning kuchayishi ko‘rsatiladi. Shu bilan birga, qarzning iqtisodiy ta’siri faqat uning hajmi bilan emas, balki **samaradorlik darajasi bilan ham belgilanadi**. Agar qarz mablag‘lari inson kapitalini rivojlantirish, innovatsiyalar, transport va energetika infratuzilmasi kabi uzoq muddatli iqtisodiy qiymat yaratadigan sohalarga yo‘naltirilsa, u iqtisodiy o‘sishni tezlashtiruvchi omilga aylanadi. Aksincha, qisqa muddatli va samarasiz xarajatlar uchun ishlatilgan qarz iqtisodiyotga yuk bo‘lib qoladi. Umuman olganda, davlat qarzi iqtisodiy siyosatda “ikki qirrali qilich” vazifasini bajaradi. Uni to‘g‘ri boshqarish iqtisodiy o‘sish, barqarorlik va farovonlikni ta’minlasa, noto‘g‘ri boshqarish iqtisodiy inqiroz xavfini kuchaytiradi. Shu sababli har bir davlat uchun asosiy strategik vazifa — **qarz hajmini emas, balki uning samaradorligini oshirish**, fiskal intizomni mustahkamlash va qarz mablag‘larini iqtisodiy o‘sish generatoriga aylantirishdir. Yakuniy xulosa sifatida shuni ta’kidlash mumkinki: barqaror iqtisodiy o‘sish uchun eng muhim omil — bu “qarz olish” emas, balki olingan qarzdan qanday foydalanishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. IMF – World Economic Outlook (2023–2025)
2. World Bank – Global Economic Prospects
3. OECD Economic Surveys
4. Reinhart, C. & Rogoff, K. (2010) – Growth in a Time of Debt
5. Blanchard, O. – Macroeconomics
6. Barro, R. – Economic Growth Theory
7. Asian Development Bank (ADB) Reports
8. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi statistikasi
9. UNCTAD – Debt and Development Reports

Зуннунова Хулкар Мухторовна TIU Иктисодиёт ва молия кафедрами доценти, PhD